

Poate fi corectată atestarea lui *copt*, –ă (1887, DLR), pe baza CL 1699?

Adina Chirilă*

Facultatea de Litere, Istorie și Teologie, Universitatea de Vest, Bd. Vasile Pârvan 4, 300223 Timișoara, România

Despre articol

Istoric:

Primit 17 septembrie 2015

Acceptat 11 octombrie 2015

Publicat 12 februarie 2016

Cuvinte-cheie:

împrumut lexical
lexicologie istorică
traducere

Rezumat

În 1699, traducând din greacă un text al lui Maxim Peloponesianul, Antim Ivi-reanul utilizează un cuvânt ce, la prima vedere, coincide cu un neologism atestat în limba română abia în secolul al XIX-lea, ca împrumut din limba franceză: *copt*, –ă, ‘Locuitor [...] al Egiptului, descinzând din vechile secte creștine ale Euticheenilor’. Pentru a răspunde întrebării din titlu, a fost necesară analiza conținutului semantic al termenului corespunzător din textul-sursă grecesc, i.e. *κόπται* (și, implicit, etimologia acestuia), dat fiind faptul că, pentru perioada în care a scris Maxim Peloponesianul, lucrările lexicografice ce vizează limba greacă înregistrează clar doar forma cu îndelungată tradiție *κόπτης* (pl. *κόπται*) – derivat al verbului *κόπ(τω) –της* ‘a tăia, a lovi’, iar posibilitatea ca autorul grec de la începutul secolului al XVII-lea să fi avut în vedere acest înțeles nu putea fi eliminată ab initio. Demersul conduce spre un răspuns afirmativ și, în plus, ar putea arunca o nouă lumină asupra dinamicii lingvistice grecești în epoca post-bizantină.

1. Un nume pentru niște eretici

Capitolul 32 al **MP 1690** / **CL 1699** (64^v – 68^{r1}) aparține primei părți a lucrării, în care Maxim Peloponesianul atacă, dintre divergențele de doctrină între Biserica Ortodoxă și cea Catolică, problema *primatului papal* sau, conform subtitlului românesc, „noao aflare de a fi Papa al Rîmului începătoriu, și Cap tuturor” (3^r). În mod specific, titlul *Cum că besearica răsăritului, avînd nevoi, să împreună cu sfinții și să aseamănă lui Hristos. Pentru aceaia, cu mult iaste și mai bună decît cea de la apus. Și răspuns la cîte defăimează păpistașii pe besearica răsăritului pentru robiiia. Și cum că latinii sînt împreunați cu ereticii și și ei sînt eretici* (64^v) reprezintă concluzia unei analize comparative a istoriei celor două biserici desfășurate prin prisma atenționării din evangheliile, reiterate de apostolul Pavel, rezumată la începutul capitolului printr-o serie de întrebări retorice și aluzii la mai multe pasaje nou-testamentare, neprecizate ca atare, dar care pot fi ușor identificate (e.g. *Mt*, 10, 16; *Lc*, 10, 3; *In*, 16, 33; *2Tim*, 3, 12):

„Iară încăși, cînd au fost neamul cel blagocestiv în pace de lupi? Adecă de tirani și de cei împotriva credinței? Cînd au rămas besérica lui Hristos izbăvită, ca să nu caște asupra ei porțile iadului? Măcară că și cu toate acéstea niciodată n-au putut să o biruiască nimica. N-auzi că Hristos n-au zis să dea beséricii lui odihne, ci nevoi și pedépse? N-ai auzit că zicea Hristos cătră ucenicii lui că-i trimite ca pe niște oi în mijlocul lupilor? N-auzi pre marele propovédnic Pavel că strigă și zice: ceia ce vor să viețuiască pravoslavnicéște să vor goni?” (64^v).

În cadrul demonstrației, existența unor relații între biserica de la Roma și unele grupări ce își asumaseră interpretări diferite ale textelor biblice, așadar, „eretice”, este adusă ca argument pentru ideea că aceasta

* Adresă de corespondență: chiriladina@yahoo.com.

¹ Numerotarea paginilor ne aparține și include filele ce cuprind *Predosloviea* (la noi: 1^r – 2^v), nenumerotate în textul original tipărit.

ar fi preocupată mai mult de o anume politică favorabilă prosperității materiale și tihnei lumești, decât de o păzire a preceptelor christice și apostolice, făcând o nedreptate tocmai celor care, cu prețul suferinței și al martirajului, sînt statornici în credință și doctrină. Astfel, în ultima parte a capitoului, Maxim Peloponesianul scrie:

Δὲν κάμνει χρεια λοιπὸν, διὰ τὰ ἐλθὴ ὁ λόγος εἰς τὸ προκείμενον, νὰ κάμνετε αὐτὰ τὰ μορμολικεῖα πατριάρχας αὐτοῦ, ὡς ἂν νὰ μὴν ἀπόμειναν ἐδῶ εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν παντελῶς εὐσεβεῖς καὶ ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ, διατὶ δὲν εἶναι εἰς τὴν ὑποταγὴν τοῦ Ῥώμης, τὸν ὁποῖον θέλετε νὰ τὸν προσκυνοῦν ὄλοι, καὶ νὰ τὸν ὑποτάσσονται, καὶ ἀπ' ἐκεῖ, ας εἶναι κόπται, μονοθελίται καὶ μονοφυσίται, ἀρειανοὶ, καὶ παρόμοιοι αἰρετικοὶ. (MP 1690, 124),

ceea ce apare în traducerea lui Antim Ivireanul ca:

„Nu trebuiaște dară (pentru să vie cuvîntul la povéstea noastră) să faceți aceste mămîie patriiarși acolo, ca cum n-ar fi rămas aicea în besearica răsăritului nimic blagocestivi și pravoslavnici creștini, pentru căci nu iaste supt plecarea rîmlénului, căruia veți să i să închine toți și să i să pléce iară décii, fie măcară **copte**, sau de ceia ce vor numai o voie și o ființă la dumnezeire, ariiani și alți eretici asemene acestora.” (CL 1699, 67^r).

Apărent, autorul discursului concepe și face uz de o categorie căreia îi aparțin, cel puțin în versiunea în limba română, trei elemente caracterizate de semul [+ erezie]: 1) *copte*, 2) *ceia ce vor numai o voie și o ființă la dumnezeire* și 3) *ariiani*. Dintre acestea, ultimul este atestat la Varlaam, 1643, ‘Anhänger von Arius. – Daher: Schismatiker. Abtrünniger’ (TDRG₂, s.v.; v. și DLR, s.v.), în timp ce prima nu apare ca semnificant al unui eretic, dar nici cu altă accepțiune, nicăieri în textele epocii vechi.

Putem crede că, prin traducerea lui Antim Ivireanul, ne aflăm în fața primei utilizări a termenului *copt*, –ă în limba română, cu o semnificație care se conturează în direcția celei notate în DLR, „Locuitor [...] al Egiptului, descinzând din vechile secte creștine ale Euticheenilor” (s.v.), corectînd cu aproape două secole atestarea lexicografică și, implicit, etimologia (cf. DLR, s.v., „Ion Ghica, *Scrisori către Vasile Alecsandri*, București, Editura Librăriei Socec & Comp, 1887”)? Ori este vorba de altceva?

2. O omonimie tîrziu înregistrată

Considerarea MP 1620/1690 ca sursă pentru forma *copte* din CL 1699, deși, la prima vedere, reprezintă soluția cea mai la îndemînă, întîmpină unele probleme din partea limbii grecești, anume a existenței în uz a unui substantiv care să aibă drept semnificat o anumită populație (i.e. *coptă*) cu o anumită tradiție religioasă.

Forma *κόπται* (s., pl., N; sg.: *κόπτης*) este înregistrată în dicționarele limbii grecești ca derivat al vb. *κόπτω* (‘to cut, strike’, Lat. *caedo*, LIDDELL–SCOTT, s.v.; BAILLY, s.v.), fie ca element în cadrul respectivului cuib lexical (nume de agent, v. CHANTRAINE, s.v., v. C.1), 2) și *D*), fie ca intrare independentă, cînd i se dă semnificația specială, religioasă, de ‘tăietor’, i.e. ‘mutilator al Trinității’ prin respingerea doctrinei creștine a manifestării lui Dumnezeu în Fiul, pe baza întrebunțărilor din scrierile patristice:

κόπται, οἱ “‘those who sunder or divide’, name given to Mahomedans as dividers of Trin[ity]” (LAMPE, s.v.; ‘cutter, one that cuts or divides’ SOPHOCLES, s.v.; ‘Teiler (der Trinität)’, LBG 1, s.v. *κόπητης, ου, ὁ*), în mod special citîndu-se Ioan Damaschinul, *Liber de hæresibus*:

[engl.: “Moreover, they [the *Ishmaelites*, *Ἰσμηαλιῖται*, n.n., A.C.] call us *Heteriasts*, or *Associators*, because, they say, we introduce an associate with God by declaring Christ to [be] the Son of God and God. We say to them in rejoinder: ‘The Prophets and the Scriptures have delivered this to us, and you, as you persistently maintain, accept the Prophets. So, if we wrongly declare Christ to be the Son of God, it is they who taught this and handed it on to us.’ [...] And again we say

to them: ‘As long as you say that Christ is the Word of God and Spirit, why do you accuse us of being Hetæriasts? For the word, and the spirit, is inseparable from that in which it naturally has existence. Therefore, if the Word of God is in God, then it is obvious that He is God. If, however, He is outside of God, then, according to you, God is without word and without spirit. Consequently, by avoiding the introduction of an associate with God you have mutilated Him [τὸν Θεὸν ἐκόψατε αὐτόν, n.n., A.C.]. It would be far better for you to say that He has an associate than to mutilate [κόπτειν, n.n., A.C.] Him, as if you were dealing with a stone or a piece of wood or some other inanimate object. Thus, you speak untruly when you call us Hetæriasts; we retort by calling you Mutilators [Κόπτας, n.n., A.C.] of God.’] (LH, 101, p. 155–156; cf. PG 94. 768, in KOTTER, p. 63–64).

Asocierea dintre *κόπται* și musulmani în textul lui Maxim Peloponesianul nu este verosimilă, chiar dacă Ioan Damaschinul (din care citează și autorul din secolul al XVII-lea, în chestiunea purcederii duhului sfânt, CL 1699, 75^r; v. și 101^r) îi pomenește în lunga listă a ereticilor, alături de alte o sută de erezii, iar Maxim se referă și el la niște eretici. Ereticii vizați de acesta din urmă sînt de factură creștină, față de care Biserica de la Roma nutrise/nutrea planuri unioniste. Este mai puțin important pentru demersul nostru și, pentru o altă perspectivă, chiar imposibil de identificat genul *κόπται* în taxonomia erezilor enumerate aici de Maxim Peloponesianul, „κόπται, μονοθελίται, και μονοφυσίται, ἀρειανὸι” (MP 1620/1690, 124): ținînd seama de cunoștințele despre doctrina și practicile religioase ale *monotelitilor*², *monofiziților*³ și *arienilor*⁴ pe care le putea avea Maxim dintr-un tratat ca cel al lui Ioan Damaschinul și din știința confuză și dominată de legende și superstiții a Evului Mediu european despre religiile creștine orientale (Hamilton, 2006, p. 150 ș.urm.), *κόπται* poate fi interpretat fie drept categorie, avînd pe *μονοθελίται, μονοφυσίται* și *ἀρειανὸι* ca elemente ale acesteia, fie drept tip doctrinar opus celorlalte, ori opus doar lui *ἀρειανὸι*, dar manifestîndu-se în două subtipuri.

În oricare din situațiile de mai sus, sensul denotativ al termenului *κόπται* (sg. *κόπτης*) este echivoc, susceptibil de a face obiectul unei alegeri în plan omonimic. Una dintre posibilitățile de citire a lui este aceea sugerată de întrebuirile anterioare, inclusiv de către Ioan Damaschinul (v. și Nicetas Choniates, apud LBG 1, s.v. *κόπται*), ca substantiv derivat din gr. *κόπτω*: *ταῖετορι* sau *mutilatori* („ereziiile” aduse în discuție de Maxim Peloponesianul fiind dintre cele acuzate că neagă dualitatea naturii lui Isus), obiecțiile care s-ar putea aduce acestei lecțiuni vizînd, pe de o parte, contextul întrebuirii termenului și, pe de altă parte, lipsa unui determinant pe lîngă *κόπται* (cf. *κόπτας τοῦ Θεοῦ*, LH, 101, p. 155). O asemenea citire a originalului ar fi determinat apariția în traducerea lui Antim a unui nume de agent ori a unei construcții similare celor care echivalează următoarele două elemente din șirul erezilor menționate: **ceia ce taie / strică / mutilează* (cf. *ceia ce vor numai o voie și o fință la dumnezeire* – *μονοθελίται, και μονοφυσίται*)— lucru care nu se petrece.

Cea de-a doua posibilitate se vedește prin tocmai opțiunea traducătorului, care implică ceea ce apare ca neologism insuficient adaptat uzanțelor morfologice românești: *copte* < ngr. *Κόπται*, cu un sens diferit de cel precedent, de ‘copti, membri ai sectei copte’. Principalul obstacol în calea acestei lecțiuni în textul de la 1620/1690 al lui Maxim Peloponesianul, cu urmări în limba română, îl reprezintă lipsa atestării cuvîntului *Κόπτης ο ‘copt’* în textele grecești de pînă la mijlocul secolului al XVII-lea (v. KRIARA, unde

²LH, 99, p. 152: “The *Monothelites* originated with Cyril of Alexandria, but received their definite establishment from Sergius of Constantinople. They proclaim two natures and one hypostasis in Christ, but they hold one will and one operation, thus destroying the duality of the natures and coming very close to the teachings of Apollinaris.”

³LH, 83, p. 138–139: “The *Egyptians*, who are also called *Schematics* and *Monophysites*, separated from the orthodox church on the pretext of the document [approved] at Chalcedon [and known as] the *Tome*. [...] Because of their strong attachment to Dioscorus of Alexandria, who was deposed by the Council of Chalcedon for defending the teachings of Eutyches, they opposed this council [...]. Their leaders were Theodosius of Alexandria, from whom come the Theodosians, and James of Syria, from whom come the Jacobites. [...] Although they hold individual substances, they destroy the mystery of the Incarnation.”

⁴LH, 69, p. 127: “The *Arians*, who are also called *Ariomanites* and *Diatomites*, are they who say that the Son of God is a creature and that the Holy Ghost is the creature of a creature. They assert that Christ did not receive His soul from Mary, but only His body.”

materialul lexical selectat din literatura perioadei 1100–1669 nu îl conține). Totuși, apariția echivalentului românesc copte nu poate fi ignorată și ar putea arunca o nouă lumină asupra dinamicii lingvistice în epoca post-bizantină.

*

În privința etimologiei numelor *coptilor* și a desemnării originare a termenului s-au formulat, din zorii modernității, mai multe ipoteze, cea susținută de cei mai mulți coptologi contemporani implicând reducerea și transformarea termenului grecesc *Αιγύπτιος*, în uzul arab, fie la forma [*qibīyīn*], fie la rădăcina consonantică [*kpt*], în textele administrative redactate după cucerirea Egiptului, în 641⁵. Termenul a funcționat, așadar, ca etnonim cu un sens ce continua conținutul semantic al etimonului grecesc, acesta – neutru din punct de vedere religios, în mod necesar indiferent la statusul „păgîn” ori creștin (în continuă creștere, de altfel, către secolul V) al indivizilor (caracterizînd însă și alte domenii decît cel ontologic, artele, bunăoară).

În această situație, termenul nu este susceptibil de a reintra în greacă, sub o formă oarecare simplificată față cea originară, și, de altfel, nu este înregistrat în vocabularul limbii grecești a perioadei (cf. *κοππίτης*, *ov*, adj. m. ‘de Koptos’, *Κοπτός, οὔ (ή)*, ‘ville d’Egypte’, BAILLY, s.v.).

Premisele unei schimbări la nivel lexicologic sînt legate, în primul rînd, de necesitatea, mai ales după mijlocul secolului al VII-lea, de a distinge între populația creștină a Egiptului și cea islamică ori islamizată sub dominația arabilor. Termenul și-a dezvoltat astfel un conținut religios aderent celui inițial, etnic (ATIYA, p. 599–600), arab. [*quibt*] (utilizat, cu o formă specifică, și ca autodesemnator) referindu-se la “[n]ative inhabitants who remained Christian” (Rowberry & Khalil, 2010, p. 86). În al doilea rînd, gradual, se acumulează un conținut secundar, subsumat celui religios, conotat pozitiv ori negativ, în funcție de context: i.e. *‘egiptean practicant al unui *anumit tip* de creștinism’. Mai tîrziu, cînd accentul cade pe componenta religioasă a semnificantului, cu particularitățile ei de doctrină și tradițiile de manifestare, acesta tinde spre ambiguitate în privința celei etnice⁶; astfel încît, la 1170, de exemplu, cînd pelerinul german Ioan din Würzburg enumeră comunitățile creștine pe care le găsește la Ierusalim, *egiptenii și coptii* constituie elemente diferite:

„Sic sic describendo venerabilia loca in sancta civitate Jerusalem, incipiendo ab ecclesia sancti sepulchri, circumeundo per portam David usque ad eadndem reversi sumus, plures omittendo capellas et inferiores ecclesias, quas habent ibi diversarum nationum et linguarum homines. Sunt namque ibi græci, bulgari, latini, alemanni, hungari, scoti, navarri, britanni, angli, franci, rutheni, bohemi, georgiani, armeni, jacobitæ, suriani, nestoriani, indi, ægyptii, copti, capheturici, morani et alii quamplures, quos longum esset enumerare, sed in his finem hujus opusculi faciemus.” (DTR 1874, p. 189–190, s.n., A.C.);

iar cîteva secole mai tîrziu, confuzia poate fi atît de mare încît, la 1524, dominicanul Bernard din Luxemburg notează: „Copti sunt Christiani, sed hæretici, *in partibus India* hincinde habitantes...” (CH 1529, Liber II, *Hæretici de litera C*, H1^{r-v}, s.n., A.C.).

Totuși, utilizarea propriu-zisă a unui termen care să continue arab. [*quibt*], eventual o altă formă orientală *cu un referent ca cel în discuție*, nu a lăsat prea multe urme în literatura Evului Mediu european, nici de limbă greacă sau latină, nici în limbile vernaculare (Hamilton, 2006, p. 110; v., ca *argumentum ad*

⁵Pentru prezentări și analize amănunțite, v. *Aufrère & Bosson* (2001, p. 1–15), *Hamilton* (2006, p. 24–25), *ATIYA*, p. 599.

⁶În privința aceasta, *ATIYA*, p. 599–600, precizează: “the frequent extension in the religious sense of the word ‘Copt’ to Christian Ethiopians, Syro-Jacobites, and Armenians, makes it radically and arbitrarily empty of its essential ethnic base. Its application in these communities to the period that precedes the formation and use of the word by the Arab conquerors of Egypt makes this usage as anachronistic and unjustifiable as when used in referring to this same period in Egypt. [...] The word ‘Copt’ is to be discarded when discussing the Syro-Jacobites and the Armenians and whatever may concern them. Nor can it designate the Ethiopians, who are of a different race and language. But it may be used to describe ecclesiastical and administrative affairs such as their dogma and liturgy. Concerning Ethiopians, it is normal to speak of the Coptic hierarchy, Coptic Christians, and Coptic liturgy.”

silentio, **KRIARA** s.v., **GAFFIOT** s.v., **OLD** s.v. etc.)⁷.

Abia pentru etapa următoare este înregistrat un asemenea cuvânt:

Κόπτης ο: ονομασία των μονοφυσιτών χριστιανών της Αιγύπτου και της Αιθιοπίας⁸ [...] [λόγ. αντδ. < γαλλ. **cop(te) –της** < αραβ. *quft* < κοπτικό *kyptaios*, *gyptios* < ελνστ. *Αιγύπτιος*] (**MGD**⁹, s.v.; [rom. *copt*, engl. *Copt*, n.n., A.C.]),

aflat în relație de omonimie cu derivatul verbului **κόπτω**, anume **κόπτης ο** (& **κόφτης**): θηλ. **κόφτρια**: ειδικός τεχνίτης ο οποίος κόβει [...] [λόγ. *κόπ(τω) –της*] (**MGD**, s.v.; [rom. *tăietor*, engl. *cutter*, n.n., A.C.]).

În opinia etimologiștilor greci, substantivul este un împrumut din limba franceză, o sursă indicată și în cazul neologismului românesc (subs., adj.) *copt*, –ă (**DLR**, s.v.), cuvântul francez fiind și el un împrumut atestat în secolul al XVII-lea, căruia i se indică un etimon arab: «*copte* 1664, Thévenot¹⁰ (*cofte*); désigna d’abord les chrétiens d’Égypte, puis l’anc. langue démotique; ar. *kupt*, du gr. *aiguptios*, égyptien» (**LAROUSSE**, s.v.; v. și **QUILLET**, s.v.; cf. engl. *Copt*, 1615 [ad. Arab. *quft*, *qift* ‘the Copts’...]. A native Egyptian Christian, belonging to the Jacobite sect of Monophysites..., **SOED**, s.v.).

3. Concluzii

Dacă acceptăm ca adevăruri cele arătate pînă acum, urmează că **Κόπτης** cu sensul ‘copt’ este o apariție la carei termen *a quo* se află în secolul al XVII-lea, mai exact, în a doua jumătate, 1664–1665. Pînă atunci, pentru **κόπτης** sîntem obligați să luăm în considerare, pe baza dovezilor sigure, doar sensul derivat din verbul **κόπτω**. Totuși, avînd în vedere textul lui Maxim Peloponesianul din 1620 (presupunînd că nu există diferențe între manuscris și varianta tipărită din 1690) și traducerea românească făcută de Antim, câteva ipoteze generale se conturează:

- forma **Κόπτης** ‘copt’, independentă de **κόπτης** ‘tăietor’, circulă în limba greacă înainte de atestarea în scris a desemnatului etimon francez (fapt plauzibil, avînd în vedere că, în general, prezența unui cuvînt într-o anumită limbă este un act ce premerge consemnarea lui în scris); o folosește Maxim, o recunoaște Antim pe baza cunoștințelor de limbă greacă dobîndite la Constantinopol și o folosește pentru prima dată într-un text românesc la 1699;
- forma **Κόπτης** ‘copt’ în uzul grecesc este posterioară anului 1669 (deci și anului 1664), după cum rezultă din **KRIARA**, dar anterioară activității de traducere a lui Antim; acesta, pe baza competenței de limbă greacă contemporană lui, crede că recunoaște cuvîntul la Maxim, deși scriitorul de la începutul secolului al XVII-lea avusese altceva în minte ca sens etimologic.

⁷În schimb, în textele care se referă la relațiile creștinilor orientali cu restul creștinătății (după conciliul din Calcedon, 451) sînt utilizate, uneori confuz, nume care indică facțiuni religioase și nuanțe doctrinare. Astfel, în *Cantate Domino*, act redactat în cadrul conciliului de la Florența (1441), numai titlul editorial modern precizează „*Bulla Unionis Coptorum Æthiopumque*” (s.n., A.C.), textul propriu-zis referindu-se la „*Primo etenim Greci et hi, qui subsunt quatuor patriarchalibus sedibus multas gentes nationes que et ydiomata continentibus, deinde Armeni, multorum populorum gens, hodie vero Iacobini, magni etiam per Egiptum populi, sancte sedi apostolice uniti sunt.*” (**COD** 2013, p. 567).

⁸Alături de precizarea: „*διαφ. το μσν.κόπται ‘Μωαμεθανοί’, επειδή διαιρούσαν την Αγία Τριάδα*”, pentru a nu se face confuzia cu musulmanii desemnați cu un termen identic din punctul de vedere al formei de către Ioan Damaschinul și alții.

⁹**MGD**: “*The Modern Greek Dictionary* is a modern and comprehensive definitional, orthographic, and etymological dictionary of Modern Greek. It was published in December 1998 by the Institute for Modern Greek Studies of the Aristotile University of Thessaloniki, and is the product of many years of methodical labor. It is the first dictionary of Modern Greek to set forth lexicographical principles. It includes phonetic transcriptions, a link from each entry to its inflectional model, and an attempt to list as large a number as possible of expressions and phrases of Modern Greek, and its greatest advantage is its etymological approach.” (!), [online].

¹⁰Jean de Thévenot (1633–1667), călător francez în Orient, preocupat de științele naturii, botanică și lingvistică. În 1664 a publicat *Relation d’un voyage fait au Levant...*, în care, la p. 501, citim: «*Les Cofis* sont Chrestiens, mais Iacobites, c’est à dire, qui suiuent l’heresie d’Euthiches & de Dioscore, il y en a pourtant quelques-vns parmy eux qui sont orthodoxes, & qui sont appelez Malkites.» (**Thévenot**, 1664, s.n., A.C.).

Sînt în aceste scenarii elemente pe care nu le putem transforma în certitudini, ce țin de lexicologia și lexicografia greacă modernă. În ceea ce interesează limba română însă, este evident că Antim Ivireanul folosește la 1699 un neologism ce desemnează un anumit tip de erezie, fără legătură cu semantismul verbului *κόπτω*¹¹. Nu avem de-a face cu un transfer al formei grecești în limba română determinată de nerecunoașterea ei ca derivat al verbului grecesc, căci, în alte locuri, Antim traduce corect și adecvat diverse elemente din paradigma respectivului verb, după cum se vede urmărind, bunăoară, soluțiile adoptate în alte locuri din **CL 1699**:

„Iară latinii și ale scripturii, și ale părinților, și încă și ale sfințelor săboară învățături le strămută și le izvretesc, uneori tîlcuindu-le rău, alteori *rumpîndu-le* și împiedecîndu-le den orînduiala lor.” (1^r); cf. οἱ δὲ λατίνοι καὶ τῆς γραφῆς καὶ τοῦ πατέρων, καὶ ἔτε τοῦ ἁγίων συνόδων τὰ ῥητὰ διαστρέφουν, πότε παρεξηγῶντες τα, καὶ πότε **κατακόπτωντές** τα ἀπὸ τὸν ἀκολουθίαντων. (**MP 1690**, *Predoslovie*).

ori cele din **NT 1703**:

„iară alții *frîngea* stîlpări den copaci și așternea pre cale” (*Mt*, 21, 28) și „iară alții *tăia* stîlpări den copaci și le așternea pre cale” (*Mc*, 11, 8); cf. ἄλλοι δὲ **ἔκοπτον** κλάδους ἀπὸ τῶν δένδρων καὶ ἐστρώννουν ἐν τῇ ὁδῷ. (**N-A**);

„Și o *plîngea* toți și să văieta” (*Lc*, 8, 52); cf. ἔκλαιον δὲ πάντες καὶ **ἐκόπτοντο** αὐτήν. (**N-A**), „iară mergea după el mulțime multă de oameni și de muieri, ceale ce *plîngea* și jăliia pre el” (1703, *Lc*, 23, 27); cf. Ἐκολούθει δὲ αὐτῷ πολὺ πλῆθος τοῦ λαοῦ καὶ γυναικῶν αἱ **ἐκόπτοντο** καὶ ἐθρήνουν αὐτόν. (**N-A**), unde este implicat vb. *κόπτομαι* ‘to beat one’s breast through grief, Lat. plangere’ (**LIDDELL-SCOTT**, s.v., *κόπτω*); etc.

Etimonul direct al neologismului nu poate fi, ținînd seama de epocă și de emițător, francez, ci termenul grecesc *κόπτης*, pl. *κόπται*, stabilizat mai tîrziu în limba modernă sub forma *κόπτης*, pl. *κόπτες* ‘copt’. În lipsa unor corpora exhaustive, care să cuprindă întreaga literatură elaborată în limba română în epoca veche și la începutul celei moderne și care să poată fi cercetată cu tehnologia contemporană, nu putem ști cu siguranță dacă împrumutul a reapărut și, dacă da, de cîte ori, sau dacă nu a reapărut deloc în limba română după 1699, pînă în momentul în care este atestat la Ion Ghica¹². Deocamdată, *copt*, –ă nu este discutat nicăieri în lucrările ce se referă la îmbogățirea lexicului românesc în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, semn că termenul este cu totul rar în uzul românilor de la începutul modernității noastre, mai puțin călători prin lumile egiptene¹³.

Bibliografie

A. Surse

CL 1699 = *Carte sau lumină cu drepte dovediri din dogmele Beséricii Răsăritului, asupra dejghinării papistașilor*, Snagov.

MP 1620 = [Maxim Peloponesianul], *Ἐγχειρίδιον κατὰ τοῦ σχίσματος...*, manuscris.

MP 1690 = [Maxim Peloponesianul], *Ἐγχειρίδιον κατὰ τοῦ σχίσματος...*, [București].

N-A = *Novum Testamentum Græce*, Nestle–Aland 27th Edition, Stuttgart, 1993.

NT 1703 = *Noul Testament*, București.

¹¹În cazul următoarelor două nume, traducătorul procedează diferit, ancorîndu-se în sensurile componentelor lexicale ale termenilor respectivi: *μόνος* ‘unu’ + *θέλημα* ‘voință’, respectiv *φύσις* ‘natură’.

¹²Cel puțin o circumstanță favorabilă utilizării lui se ivește prin Petru Maior, la 1783, cînd, în efortul de a reafirma îndreptățirea doctrinei ortodoxe în fața celei catolice, în *Procanon* sînt enumerate canoanele soboarelor Bisericii și, pe scurt, poziția acestora față de erezii și eretici; între aceștia se disting cei „ce zicea o lucrare și o voe în Christos” (**PMP 1783**, p. 97–98), în care îi recunoaștem pe *monotheliți* și *monofiziți*. Mai departe însă, cel puțin în textul păstrat, Petru Maior nu îi reunește, așa cum se întîmplă în **CL 1699** (din care citează totuși în alt punct al lucrării sale, v. **Chirilă, 2013**), sub numele de *copți*.

¹³Cf. „*Coptus*, g.f. orășel eghiptenesc”, **CORBEA**, s.v.

B. Lucrări de referință

- ATIYA = A. S. Atiya (ed.) (1991). *The Coptic Encyclopedia*, vol. II, Macmillan Publishing Company.
- Aufrère, S.H. & Bosson, N. (2001). *Un dictionnaire des curiosités égyptiennes... Un approche de sémantique historique*, in N. Bosson (éd.), *Études coptes VII (Cahiers de la Bibliothèque Copte 12)*, Louvain, p. 1–15.
- BAILLY = A. Bailly, *Dictionnaire Grecque-Français*, Hachette, [s.a.].
- CH 1529 = Bernardus Lutzenburgus, *Catalogus hæreticorum omnium pene qui ad hæc usque tempora passim literarum monumentis proditi sunt*, Köln.
- CHANTRAINE = P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, tome I, A – Δ, Paris, Éditions Klincksieck, 1968.
- Chirilă, A. (2013). *Relația dintre Carte sau lumină..., Snagov, 1699 și Procanon [...] alcătuit și întocmit de Petru Maior, 1783*, in RITL, VII, nr. 1–4, p. 107–116.
- COD 2013 = G. Alberigo, G. L. Dossetti, P.-P. Joannou, C. Leonardi, P. Prodi & H. Jedin (a cura di), *Conciliorum Œcumenicorum Decreta*, edizione bilingue, Bologna, Centro editoriale dehoniano, p. 567–583.
- CORBEA = Teodor Corbea (1650). *Dictiones latine cum valachica interpretatione*, ediție de Alin-Mihai Gherman, vol. I. *Studii introductiv, note și text*, Cluj, Clusium, 2001.
- DLR = *Dicționarul limbii române*. C, tomul I, partea II, București, 1940.
- DTR 1874 = *Descriptiones Terre Sancte ex seculo VIII. IX. XII. et XV. [...]* Nach hand- und druckschriften herausgegeben von Titus Tobler, Leipzig.
- GAFFIOT = F. Gaffiot, *Dictionnaire latin-français*, Paris, Hachette [s.a.].
- Hamilton, A. (2006). *The Copts and the West, 1439–1822. The European Discovery of the Egyptian Church*, Oxford University Press.
- KOTTER = B. Kotter (ed.), *Die Schriften des Johannes von Damaskos. IV. Liber de hæresibus. Opera polemica*, Berlin, New York, Walter de Gruyter, 1981.
- KRIARA = I. N. Kazazes & T. A. Karanastasses (ed.), *Επιτομή του Λεξικού της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημόδους Γραμματείας (1100–1669), και φτάνει ως την παραδήκη, το τελευταίο λήμμα που δημοσίευσε ο Εμμανουήλ Κριαράς*, vol. I–II, Thessalonike, 2001–2003, [online].
- LAMPE = G. W. H. Lampe (ed.), *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford, Clarendon Press, 1961.
- LAROUSSE = Albert Dauzat, Jean Dubois, Henri Mitterand, *Dictionnaire étymologique et historique du français*, Larousse, 1994.
- LBG 1 = E. Trapp, *Lexikon zur byzantinischen Gräzität, besonders des 9.–12. Jahrhunderts*. 1. Band A–K, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1994.
- LH = *The Fathers of the Church. St. John Of Damascus Writings*. Translated by Frederic H. Case Jr., Catholic University of America Press, 2010.
- LIDDELL–SCOTT = H. G. Liddell, R. Scott, *A Greek–English Lexicon*, compiled by... A New Edition Revised and Augmented throughout by Sir H. Stuart Jones, Oxford, [s.a.].
- MGD = [engl. *Modern Greek Dictionary*], *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής*, Thessalonike, 1998, [online].
- OLD = *Oxford Latin Dictionary*, Oxford, Clarendon Press, 1968.
- PG 94 = J.-P. Migne's *Patrologie Grecæ*. Tomus XCIV. *Joannis Damasceni. Opera omnia que existant*, 1864.
- PMP 1783 = *Procanon. Ce cuprinde în sine cele ce sîntu de lipsă spre înțelesul cel deplin și desevêrșit al canónilor și atotă tocmeala bisericescă, spre folosul măi cu samă a Românilor, alcătuit și întocmit de Petru Maior*, in *Procanonul lui Petru Maior după manuscriptul autograf existent în Academia Română*, București, Tipografia „Cărților Bisericești”, 1894.
- QUILLET = *Dictionnaire Quillet de la langue française*, A–C, Paris, 1975.
- Rowberry, R. & Khalil, J. (2010). *A Brief History of Coptic Personal Status Law*, în „Berkeley Journal of Middle Eastern & Islamic Law”, vol. 3, p. 81–139, CrossRef.
- SOED = C.T. Onions (ed.), *The Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles*, vol. I, A–M, Oxford, Clarendon Press, [s.a.].
- SOPHOCLES = Evangelinus Apostolides Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, Hildesheim – New York, Georg Olm Verlag, 1975.
- Thévenot, J. de (1664). *Relation d'un voyage fait au Levant dans laquelle il est curieusement traité des estats sujets au Grand Seigneur et des singularitez particulières de l'Archipel, Constantinople, Terre-Sainte, Égypte, pyramides, mumies [sic], déserts d'Arabie, la Meque, et de plusieurs autres lieux de l'Asie et de l'Affrique outre les choses mémorables arrivées au dernier siège de Bagdat, les cérémonies faites aux réceptions des ambassadeurs du Mogol et l'entretien de l'auteur avec celui du Pretejan, où il est parlé des sources du Nil*, Paris, [online].
- TRDG₂ = H. Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, ed. a II-a, überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron, Band I–III, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1986, 1988, 1989.